

**DOCUMENTS DE TREBALL
DE LA FACULTAT DE CIÈNCIES
ECONÒMIQUES I EMPRESARIALS**

Col·lecció d'Economia

E08/202

**La licitud de l'interès:
evolució històrica d'un tema de moral econòmica**

Gaspar Feliu

Adreça correspondència:

Departament d'Història i Institucions Econòmiques
Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales
Universitat de Barcelona
Avinguda Diagonal 690
08034 Barcelona (Spain)
email: gfeliu@ub.edu

Abstract: The problem of the consideration of any interest like usury and the ways to avoid the ecclesiastical condemnation were some of the main economic and moral topics of the traditional Europe. This paper shows the origins and foundations of the ecclesiastical doctrine on the usury, the appearance of the commercial and financial instruments that avoided the condemnation of the Church and the exceptions and new doctrines that considered warp the benefit coming from the loan.

JEL Classification: N23, O16, Z12

Keywords: financial markets, Europe pre 1913, saving and capital investment, religion

Resum: El problema de la consideració de qualsevol interès com a usura i les formes per a evitar la condemna eclesiàstica foren uns dels principals temes econòmics i morals de l'Europa tradicional. Aquest paper mostra els orígens i fonaments de la doctrina eclesiàstica sobre la usura, l'aparició dels instruments comercials i financers que evitaben la condemna de l'església i les excepcions i noves doctrines que consideraven lícit el benefici procedent del préstec.

La qüestió de la licitud del crèdit ha estat històricament un dels problemes que més va preocupar històricament filòsofs (eclesiàstics, que raonaven filosòficament o com a mínim ho intentaven) homes de lleis i negociants, que tardarien encara segles en disposar d'una ciència pròpia, l'economia; els rudiments d'aquesta es troben però precisament en les descripcions dels mecanismes econòmics que de vegades acompanyen les disquisicions dels moralistes i canonistes més enterats.

L'esquema que proposo és el següent: després d'un plantejament general del problema, tractaré en primer lloc del préstec a l'alta edat mitjana, veuré després les bases conceptuals i la formació de la doctrina eclesiàstica sobre la usura, per a examinar a continuació els instruments de crèdit que l'església considerava acceptables i perquè, per acabar fent referència a l'abandonament de la doctrina eclesiàstica sobre la usura per part dels reformadors protestants, en especial Calví. Com veurem, l'església catòlica tardaria molt a renunciar a una doctrina sobre la usura que però, no reposava sobre pilars teològics o morals, sinó sobre principis filosòfics i legals.

Plantejament del tema

Començaré exposant i criticant dos llocs comuns molt arrelats: que l'església prohibia el préstec a interès i que, a conseqüència d'això, el crèdit havia quedat en mans dels jueus, que no estaven sotmesos a l'autoritat de l'església.

No són pas dues idees falses, però sí dues veritats a mitges que em penso que convé posar en el seu just terme des del primer moment. Encara que es poden rastrejar alguns consells bíblics i evangèlics i també dels antics escriptors eclesiàstics i alguna decisió conciliar en contra del préstec a interès, amb o sense matisos, no va ser fins a la recuperació del comerç del segle XII i més tard amb la fundació de les ordes mendicants (franciscans i dominics), que es va començar a crear un cos de doctrina en favor de la il·licitud del préstec a interès, o sigui, com es deia a l'època, de la usura (Ibanès, 1967).

Encara més: durant tota l'alta edat mitjana, l'església en general va ser segurament la principal institució de crèdit, ja fos de forma descarada o encoberta. En veurem exemples. I més tard, sota formes que només una sutil distinció terminològica feia diferents del crèdit, en especial els censals, l'església va continuar essent la

principal institució de crèdit fins a la Revolució Francesa (Sayous, 1975; Udina Abelló, 1989).

Segon pilar de la creença popular sobre el crèdit: els jueus no van ser mai els únics creditors, mai no van faltar vora seu prestamistes cristians, de vegades de forma descarada (es van fer célebres els prestamistes cahorsins i lombards), més sovint utilitzant intermediaris jueus o alguna de les formes de crèdit que l'església no s'atrevia a condemnar de ple (Gelpí i Julien-Labruyère, 1998).

De fet la qüestió del crèdit és interessant sobretot per la tensió que mantingué durant segles entre la doctrina i la pràctica. I no es tracta només de que hi hagués gent que a la pràctica prescindís de la doctrina eclesiàstica; el que ens interessa és la tensió que afectava íntimament molts mercaders i molts moralistes, que entenien prou bé la necessitat del crèdit per la bona marxa de l'economia, i per tant la seva bondat, però que topaven amb uns principis doctrinals que els canonistes o moralistes consideraven intocables (Hernando, 2000, Todeschini, 2000). Secundàriament, és també interessant perquè permet veure el pes que, de bona o la fe, les mentalitats tenen sobre l'establiment de la doctrina, d'allò que es considera lícit o il·lícit (Munro, 1991).

La premisa essencial a tenir en compte en tot el debat és, pels homes de l'època, la transcendència, la fi última de l'home: la consideració de la vida terrenal com un trànsit cap al fet més important perquè és definitiu, la vida eterna. El pas per aquest món s'ha d'actuar per tant d'acord amb els principis que permeten obtenir la salvació; i l'església és la guia segura, la depositària d'aquests principis. Això abocaria a l'ascetisme, al despreci del món; però la major part de la humanitat, tot i acceptar el principi, es mou pel dia a dia, pel presentisme. Amb un punt de lògica, si atenem que, segons la doctrina de l'església, la vida eterna també es pot obtenir amb un arrepentiment de darrer moment: si s'és prou llest es pot guanyar aquesta vida i l'altra. I també perquè la idea pagana de que el cel es pot comprar, sempre ha estat molt arrelada i, tot i les condemnes, sempre ha trobat clergues ben disposats a insinuar-la i fins i tot va acabar essent cristianitzada amb la invenció del purgatori (Le Goff, 1987).

Frec a frec amb aquesta premisa bàsica n'hi ha una segona que va tenir també molta importància en la forma en què l'església va acabar resolent la qüestió de la licitud del préstec a interès. L'església com a institució terrenal, és una institució feudal, encara avui. L'església, com a institució de poder, va créixer i es va sentir còmoda entre els poderosos (encara avui papes i bisbes gasten escuts heràldics) i va quedar

definitivament lligada a l'ordre feudal, de manera que va considerar la decadència d'aquest com un mal.

Les conseqüències globals d'aquest fet no són el tema d'aquest paper. Em referiré només a les que afecten el préstec a interès. Però per entendre el tema global, deixeu-me indicar un parell de fets prou demostratius. Primer: com recorda Jacques Le Goff (1987), en la relació antiga dels pecats capitals, el primer era la supèrbia, el pecat dels senyors; cap al segle XII, es canvià per l'avarícia, el pecat dels burgesos, dels comerciants; i precisament la principal característica de l'avarícia és la usura. Segon: Jacques de Vitry, cèlebre predicador de la primera meitat del segle XIII, en caracteritzar la seva època, recorda la vella distinció feudal dels tres ordres i diu: "Déu ha ordenat tres categories d'homes: els pagesos i artesans per assegurar el manteniment de tothom, els cavallers per a defensar-los i els clergues per a governar-los" (Gelpí i Julien-Labruyère, 1998: 66); deixem de banda el canvi que ha experimentat l'estament eclesiàstic: al segle X-XI la seva missió és pregar per tots; per Vitry, governar el món. Ens interessa més el Vitry diu a continuació: hi ha una quarta categoria d'homes, però no ha estat creada per Déu, sinó pel dimoni: són els usurers. Quin magnífic joc de mans!: la nova classe social, la burgesia queda reduïda als usurers i aquests són obra del dimoni.

La societat burgesa que començava a sorgir era realment maligna pels interessos dels senyors feudals i a la llarga (però caldria esperar a la Revolució Francesa) pel mateix ordre feudal: l'església era part constituent i fonamental d'aquest ordre feudal; per tant, tot allò que significava una subversió de la preeminència de la renda i el poder d'uns pocs (els militars, que més tard s'autonomenarien nobles) sobre el conjunt de la societat havia de ser condemnat. Vull aclarir dues coses: la primera, que no necessàriament hem de veure malícia en aquesta creença, Vitry podia estar convençut (ni tant sols necessàriament interessadament convençut) de la justícia seves afirmacions. La segona, que aquesta mentalitat va coexistir dins de l'església amb opinions més obertes cap al món burgès: aquesta pugna interna és un dels telons de fons de la novel·la d'Umberto Eco "El nom de la rosa".

Això permet entendre perquè mentre la major part del crèdit havia estat crèdit al consum, crèdit d'escanyapobres, l'església va mantenir el principi de la prohibició de la usura, però sense massa continuïtat ni convenciment, i per regla general més com un consell virtuós que com un manament (Feliu, 1978; Udina Abelló, 1989). De fet, durant l'alta edat mitjana, moltes institucions eclesiàstiques van ser grans prestamistes i van

consolidar els seus patrimonis sobre el guany del préstec i sobretot sobre les penyores que els deutors no podien recuperar. Per no anar més lluny, n'hi ha prou amb donar una ullada als cartorals de Sant Cugat, de Poblet, de les catedrals de Vic, Girona o Barcelona o al dels templers de Gardeny.

En canvi en el moment en que es produí el ressorgiment del comerç, quan el crèdit era, en una part important, crèdit mercantil, necessari per a la bona marxa de l'economia (Munro, 1991), l'església confegí un formidable edifici doctrinal sobre la base de considerar usurària qualsevol forma de crèdit (Reed i Bekar, 2003). Però és que en aquest moment nobles i eclesiàstics s'havien acostumat a viure per damunt de les seves rendes, cosa que els obligava a acudir als prestamistes. A part de l'elevat cost de l'operació veien com la púrria burgesa disposava dels capitals que a ells els feien falta per a viure noblement *more nobili*.

En la fixació de la doctrina eclesiàstica, apart del malestar eclesiàstic davant el canvi social que representava la societat burgesa, hi ha també una reacció contra la creixent diferenciació social que s'expressa a través de l'exaltació de la pobresa, en dues direccions: el sorgiment d'una sèrie de moviments herètics, expressió del malestar davant l'ostentosa riquesa de l'església, i la creació de les Ordes mendicants (franciscans i dominics).

Però els membres d'aquestes ordres provenien sovint del medi urbà i per tant no tenien la mentalitat feudal de despreci respecte del treball i del comerç dels autors anteriors; molts d'ells coneixien prou bé el dilema entre la doctrina, la consideració de qualsevol interès com a usura, i la realitat: la conveniència, per no dir la necessitat del préstec a interès. O per dir-ho a la inversa: sabien perfectament que la prohibició de retribuir el diner provocava molts més mals dels que volia evitar.

Davant d'aquest dilema, tota una llarga sèrie de pensadors s'aboquen a examinar tots els aspectes del problema per a dictaminar sobre la licitud o il·licitud de les diferents formes de crèdit. En aquest moment de finals del segle XII i del segle XIII es disposava de l'instrumental i dels coneixements intel·lectuals per a crear un gran *corpus* doctrinal, basat a la vegada en la tradició, el dret i la raó, gràcies a la recuperació dels estudis, tant de filosofia com de dret i l'organització de l'escolàstica: la sistematització de la doctrina eclesiàstica va ser un dels primers fruits del sorgiment de les Universitats.

En aquest marc, l'aferrament a uns principis que no tenien res de cristians va portar a l'església a posar en peu una doctrina sobre el préstec a interès que va ser només en part un destorb per al normal desenvolupament de la vida econòmica, perquè

la mateixa església va trobar subterfugis per a aminorar la prohibició i perquè els particulars i els mateixos monarques (gairebé sempre necessitats de diners) van ampliar encara més aquest marge o senzillament en van prescindir; però sobretot, perquè es van poder posar en peu una sèrie d'instruments comercials que d'alguna manera i en determinades circumstàncies substituïen amb avantatge el mateix préstec a interès (Roover, 1953; Ibanès, 1967; Sayous, 1975; Munro, 1991; Conde, 1993; Homer i Sylla, 1996, Reed i Bekar, 2003).

El préstec a interès a l'alta edat mitjana

Tot i que des d'antic els escriptors eclesiàstics recolzen la prohibició del crèdit en algunes cites bíbliques, aquestes no són pas massa concloents: generalment exhorten a no exigir interès als pobres o als "germans", o sigui a amics i coneguts. Fins i tot la cita de l'evangeli de Lluc: "presteu sense esperar res a canvi i la vostra recompensa serà gran", és un consell, no un precepte; i les cites esparses d'alguns papes i pares de l'església van en el mateix sentit. Preceptivament, el més enllà que arriben és a prohibir l'exercici del préstec a interès als clergues, tot i que les Decretals de Gracià defineixen clarament com a usura tot escriu degut pel deutor al creditor sota qualsevol concepte: *usura est ubi amplius requiritur quam datur* (hi ha usura quan s'exigeix més d'allò que es dóna). Tot i això, les condemnes a la usura expressades en el II concili Laterà (1139) i en el III (1179), el IV (1215) només prohibí les usures carregoses i inmoderades, si bé els glossadors van continuar fidels a les prohibicions més radicals dels concilis anteriors. Guillem d'Auxerre ho declara netament: deixar diners a crèdit és pecat *in se et secundum se*, o sigui intrínsecament, per la mateixa naturalesa de l'acte.

El Gelpí i Julien-Labruyère (1998), en estudiar el crèdit a l'alta edat mitjana posa com a exemple Catalunya, que és una de les zones europees que disposen de més documentació per aquesta època. És també la que conec millor i per tant m'és còmode cenyir-m'hi. En la documentació catalana de l'alta edat mitjana el crèdit és un tema recurrent que ens permet fins i tot endevinar l'existència d'alguns prestamistes professionals (Bensch, 1989, Feliu, 1992). Sens dubte però, només coneixem la punta de l'iceberg creditici: la petita part conservada dels crèdits prou importants o prou a llarg termini per a donar lloc a una escriptura o d'aquells que, en no poder ser retornats, van comportar el traspàs del bé empenyorat.

Els documents mostren crèdits a curt termini (menys d'un any) i concedits contra penyora, generalment un bé immoble que teòricament passava a ser propietat del creditor mentre durés el deute, però que de fet quedava en mans del deutor: penyora morta, en francès *mortgage*, paraula que els anglesos utilitzen per a designar l'hipoteca. La major part semblen crèdits de soldadura, o sigui crèdits per arribar a la pròxima collita: el termini de pagament més utilitzat era la festa de Sant Feliu de Girona (1 d'agost), o sigui després de la collita; secundàriament Sant Miquel (després de la verema). Poques vegades consta l'interès al qual es concedia el crèdit; es podia tractar de préstecs gratuïts, però també l'interès podia haver estat retirat per endavant, o sigui el deutor rebia una quantia menor de la que constava al document, o bé, si es tractava de cessions de vitalles, el preu estipulat podia ser sobrealçat per incloure el guany. L'interès legal es regia per la llei visigòtica i era d'1/8 a l'any, o sigui un 12,5 %, però en préstecs a curt termini es troben taxes d'interès molt superiors, de fins al 33,33 % i fins i tot més elevats si eren molt a curt termini. Fins i tot podem trobar un estrany document que és a l'hora un crèdit a interès compost i la constitució d'una renda per ordre judicial (Feliu, 1978).

Fins al darrer terç del s. XI tots els préstecs que conec són a penyora morta; a continuació abunden els documents a penyora viva, o sigui que comporten la cessió de la penyora i dels seus fruits al creditor. Aquests documents acostumen a fer constar que el préstec només podrà ser tornat en moments determinats, normalment després de la collita. La penyora viva permetia obtenir guanys possiblement superiors a l'emprestit a interès, si bé més irregulars.

Aquests préstecs podien ser sumament onerosos: el cartulari de Gardeny (Sarobe, 1998), que correspon als Templers de Lleida, indica clarament en més d'un document que els rendiments de la terra cedida a penyora viva no es podran computar com a retorns del capital, sinó només com a interessos (p. e. el núm. 673); difícilment qui no se n'havia sortit amb anterioritat se'n sortiria privat de part de les seves terres. De fet, més que documents de préstecs pròpiament dits, el que ha arribat fins a nosaltres són lliuraments de penyores als creditors, que, si el creditor era una institució eclesiàstica, molt sovint es presenten disfressades de donacions pietoses: però quan la donació pietosa comporta que la terra o els béns objecte de donació queden en mans de l'anterior propietari a canvi del pagament d'un cànon anual (el que s'anomena donacions *reservato usufructu*) hi ha pocs dubtes del significat real de l'operació. Els grans dominis de monestirs com Sant Cugat o Poblet o de les catedrals de Girona o Barcelona, a més dels indicats

Templers i altres Ordes militars es van formar en una part important a partir de préstecs no retornats; Udina Abelló (1989) recull els documents sobre els més antics empenyoraments coneguts referents al pla de Barcelona.

Els jueus no apareixen a Catalunya com a prestamistes importants (García Sanz, 1961-1963), tot i que possiblement la seva especialitat era el petit préstec al consum, potser fins i tot a aquells que no podien empenyorar cap bé moble, préstecs que no mereixien la despesa d'una escriptura. En canvi, en préstecs importants tenen un paper secundari: en una espècie de junta de creditors del monestir de Santa Cecília de Montserrat el 1219, als prestamistes jueus només els correspon una cinquena part del deute total.

La legislació eclesiàstica de prohibició de la usura i la consideració de qualsevol préstec a interès com a usurari va quedar fixada el 1234 en les decretals de Ramon de Penyaafort, dominic català fill d'un cavaller feudal. Però tant abans com després trobem disposicions que regulaven el crèdit: el 1217 Jaume I concedia als habitants de Lleida que poguessin seguir exercint el crèdit com tenien acostumat i mantenir les penyores (segurament a penyora viva) mentre no els fos restituït el capital; el 1228 la legislació barcelonina (Riera Viader, 2004) ordenava que els interessos no poguessin més que el capital, qualsevol que fos el temps del crèdit. El 1230, Jaume I fixà l'interès legal al 20 % i prohibí afegir els interessos al capital, o sigui, cobrar interès compost. I l'any següent de les Decretals de Ramon de Penyaafort, gairebé podria semblar que com a resposta-desafiament als seus preceptes, les corts de 1235 permetien que els cristians prestessin fins al 12,5 % (l'antiga tarifa visigòtica) i els jueus fins al 20 %. No fou fins a les Corts de 1283 que Pere II prohibí les usures manifestes (de diner a major quantitat de diner, o de blat a major quantitat de blat), però afegint que no incloïa les barates, perquè els senyors trobessin qui els prestés (*Constitucions*, 1704). No és clar en quin sentit s'ha d'entendre aquí barata; a dret diccionari, és el canvi d'una cosa per una altra. Si es tractava de prestar blat (o qualsevol altre producte) i cobrar-lo després en diner (a major preu, evidentment) es salvaria el principi de la usura manifesta, donat que no hi hauria constància clara del majorament del preu i d'altra banda es podria considerar una venda amb pagament ajornat a preu lliurement acordat. Però el 1291 es prohibia als jueus baratar qualsevol producte pels excessos que es podien amagar en el canvi i es mantenia el seu interès legal a 4 diners per lliura i mes, o sigui, l'acostumat 20 %.

Aquesta era la situació quan els doctors eclesiàstics van posar en peu la doctrina sobre la usura.

La doctrina eclesiàstica sobre la usura

Les bases teòriques de la prohibició eclesiàstica del préstec a interès com a usurari són dues: la idea aristotèlica de que el diner és eixorc (*pecunia non parit pecuniam*) i la consideració legal de tot préstec a interès com a *mutuum*, préstec gratuït, d'acord amb la definició del dret romà justinianeu, prescindint d'entrada de l'altra forma de préstec de dret romà, el préstec remunerat o *fenus*, i distingint-lo de la *conlocatio* o lloguer (Ibanès, 1967).

La *conlocatio* sí que dóna dret a una remuneració per al prestador, perquè es considera com una operació de canvi d'un guany per un altre guany: el llogater, l'arrendatari d'una terra obté els fruits d'aquesta mentre que el prestador obté uns diners. En canvi en el cas del *mutuum* la cosa prestada, fungible, es consumeix amb el seu ús i per tant no proporciona cap guany: és estèril. El *mutuum* romà té dues característiques importants que peremeten entendre el refús a que pugui originar un guany pel prestador: provoca una transferència de propietat, de manera que el risc legal de perdre el diner (de no poder-lo tornar) corre a càrrec del prestatari. En canvi el prestador no té dret a rebre cap remuneració perquè durant el temps estipulat del préstec, la cosa prestada no li pertany i per tant no en pot reclamar cap benefici. Segon element, més important: legalment es considera que la causa del *mutuum* és la benevolença del prestador: és una acció entre "senyors", sense més connotacions que ajudar a una persona allegada. És fàcil passar d'aquí a considerar el *mutuum* com un acte de caritat cristiana.

Tornant del dret a la filosofia, la base de l'argumentació d'Aristòtil és la consideració del diner com un bé fungible: a diferència d'una casa, que dona estada, però continua essent una casa, o d'un arbre, que dóna fruits, però continua essent un arbre, el diner és gasta amb l'ús, igual que el menjar. Per tant és estèril, no es pot reproduir i en conseqüència no es pot exigir res per ell quan es cedeix en préstec.

Ni Aristòtil ni Tomàs d'Aquino ni els escolàstics posteriors no eren tan ignorants que desconeguessin els beneficis que es podien obtenir del diner prestat. Sant Tomàs parla més d'un cop de la productivitat del capital; simplement aquest punt no els interessava. Com diu Sant Bonaventura: "el diner de per sí, no dona fruit; el fruit ve d'un altra banda"; i en aquesta altra banda, el prestador no hi té part ni quart, no hi intervé per res: mitjançant el *mutuum* el diner ha passat a mans del prestatari. Per tant demanar-li el pagament d'un interès amb l'argument del guany que obté és demanar-li

que pagui per una cosa que ja li pertany (el diner prestat). La única base per a demanar interès seria el temps transcorregut, però el temps no és de l'home, sinó de Déu; la seva apropiació per l'home constituïria un pecat (Homer i Sylla, 1996).

El *mutuum* proporciona un bé fungible, la moneda, per qual no es pot per tant demanar cap remuneració. La moneda només es pot considerar capital si s'inverteix, si s'arrisca i aquí hi ha la part positiva de la doctrina eclesiàstica: l'interès és il·lícit, però no el benefici: qualsevol forma d'associació en que no hi hagi transferència de diner a un altre, sinó inversió pròpia, risc, és acceptable. A partir d'aquesta idea, el món urbà i comercial medieval va saber posar en peu una llarga sèrie d'instruments i de formes d'associació que permetien fer rendir el diner sense caure en la condemna per usura. Les veurem més endavant. Segurament la prohibició eclesiàstica de la usura va ser en conjunt un bé per l'economia europea, a la que va obligar a invertir productivament diners que, utilitzats comodament en el préstec a interès, haurien estat més beneficiosos pel seu propietari, per bé que no per al conjunt de l'economia (Ibanès, 1967, Munro, 1991).

Davant de l'argument de que el risc sí que es pot considerar una font de benefici, podríem dir que el que deixa un capital s'arrisca a no recuperar-lo; de fet ja veurem com també l'escolàstica es va acabar movent en aquesta direcció, però més aviat com una excepció molt discutida, per bé que important, a la norma.

Per resumir: la doctrina escolàstica afirma que qualsevol préstec a interès és usurari perquè intrínsecament el diner, com a bé fungible, és eixorc, estèril, i reclamar una remuneració basada en el pas del temps és apropiat-se d'aquest, que només pertany a Déu.

No hi ha per tant cap causa intrínseca que justifiqui l'interès del diner prestat. Hi pot haver causes extrínseques? Alguns escolàstics o neguen, però poc a poc es van anar acceptant com una fórmula que permetia conjuminar la doctrina amb la realitat; perquè la realitat era que el préstec era necessari i que si la prohibició de la usura hagués estat seguida i l'hagués fet desaparèixer, el mal social i econòmic causat hauria estat molt superior al de la pròpia usura.

La primera escapatòria era el cobrament d'uns diners en concepte de penalització per la demora en el pagament: en termes tècnics, *poena* i *mora*. En l'opinió dels escolàstics que accepten la licitud d'aquesta pràctica, la *poena* no té com a finalitat el guany del prestador, sinó que és una multa provocada pel trencament de les clàusules del contracte. A partir d'aquí, tot era fàcil: n'hi havia prou amb fixar un termini curt, en

el qual era evident que el prestatari no podria tornar el diner (un termini inferior a la pròxima collita, o al temps necessari per a tornar d'una fira o d'un port, p.e.), per assegurar-se de que els diners es tornarien amb retard i per tant per obtenir un guany que, de fet, era un interès pel capital i que podia ser legalment fixat per endavant en el contracte. Els escolàstics es dividiren entre els formalistes, i per tant permisius, els quals però prescribien límits a l'interès posat, a partir de l'idea de què la *poena* no podia superar els possibles danys causats pel retard en el retorn, i els realistes, que anant al fons de la qüestió, consideraven que es tractava d'un interès amagat i per tant d'una usura i que com a tal s'havia de prohibir (Ibanès, 1967).

Els arguments següents per a legalitzar l'interès eren més realistes: si un prestatari no tornava els diners en el seu degut temps, infringint així el contracte de *mutuum*, el prestador es podia veure perjudicat, bé perquè necessités els diners i es veiés obligat a pagar interessos per ells (*damnum emergens*) o bé perquè no pogués invertir els diners en el moment oportú, com tenia previst (*lucrum cessans*). Amb aquest argument real, però contradictori amb la doctrina de la usura, els escolàstics acabaven acceptant a la pràctica un interès moderat, no sense llargues discussions i polèmiques: per exemple Sant Tomàs accepta el *damnum emergens*, com a compensació per al prestador que es veu privat d'un diner que en el termini establert hauria d'estar en les seves mans, però no pel *lucrum cessans*, que és un fet incert: no hi ha cap seguretat que la inversió fos beneficiosa. En canvi els autors posteriors accepten també aquesta segona fons d'interès legítim. I és en aquest moment (finals del segle XIII) que es comença a parlar d'*interesse*, que no és l'interès modern, sinó, segons els autors, allò que es perd (*intereo* significa perdre i fins i tot matar) i per tant la compensació per la pèrdua, o bé, segons altres *id quod inter est*, allò que hi ha entre: entre el capital prestat i el capital retornat, per qualsevol dels conceptes anteriors, que en el fons es redueixen al no retorn del capital en el moment degut (Piron, 1996).

Les formes legals de préstec i d'inversió

Vora d'aquest *interesse*, acceptat, però sospitós, l'església estableix molt clarament que qualsevol forma de risc és una font lícita de benefici. Evidentment, les inversions directes: compra de terres, compra o construcció de cases per a cedir-les en arrendament, a part de fruits o per una quantitat fixada: la renda era la base

econòmica del feudalisme i per tant l'església no s'hauria pogut permetre el més mínim dubte sobre la seva licitud (Riera i Feliu, 1992).

Ens interessen però més les possibilitats de la inversió indirecta, a través de la constitució de diverses classes de societats i també d'altres formes d'inversió.

L'associació, la constitució de societats, és acceptada per Sant Tomàs com a forma lícita de fer fructificar el diner, donat que aquest corre a risc del seu posseïdor: qui confia els seus diners a un comerciant o a un artesà mitjançant qualsevol forma d'associació, no li transfereix la propietat del diner i per tant el comerciant o l'artesà fan fructificar el diner a risc del dit posseïdor, que, per aquesta raó, pot reclamar una part del benefici obtingut.

La societat simple era poc utilitzada, sobretot en el comerç, pel perill que representava el fet que els socis haguessin de respondre de les pèrdues amb tots els seus béns. Però ja abans d'acabar l'edat mitjana trobem un primer antecedent de la societat anònima: les "parts", utilitzades normalment per a construir una nau o bé per a noliejarla. A l'edat mitjana, però, la forma més usada de societat, era la formada per un soci que era un mer capitalista i un altre que era un comerciant sense prou capital: és la comanda, origen de les societats comanditàries actuals. En origen, la comanda és un dipòsit de diners o mercaderies que un capitalista, comanador o comandant fa a un comerciant comanditari o comandat per a que les porti a vendre a un lloc llunyà. El repartiment normal de beneficis és d'una quarta part pel comanditari i $\frac{3}{4}$ pel comandant, però s'ha d'aclarir que aquest corre amb el risc de pèrdua de la mercaderia. (Madurell i García Sanz 1978).

D'una forma especial de comanda sorgí l'assegurança, una figura nova (al menys sense precedents en el dret romà), però molt útil, que es va intentar de diverses maneres abans de quedar fixada tal i com l'entenem en l'actualitat (García Sanz i Ferrer Mallol, 1983). La forma més primitiva és segurament l'anomenada genovesa, bastant complicada: l'assegurador comprava ficticiament les mercaderies que es volien assegurar, amb tres pactes: les mercaderies eren immediatament encomanades, o sigui, cedides en comanda, al tèoric venedor, o sigui l'assegurat; el pagament s'ajornava i el venedor-comandat es comprometia a recomprar les mercaderies al preu pactat en cas de que arribessin a bon port; en cas contari, l'assegurador pagava les mercaderies que tèoricament havia comprat i encomanat. Com que el fingit comprador (en realitat l'assegurador) no havia pagat les mercaderies, el que obtenia era la diferència entre els

preus pactats per les dues vendes: és el que avui anomenaríem la prima de l'assegurança.

Una forma més interessant, perquè combinava crèdit i assegurança és l'anomenat préstec marítim, préstec a la grossa o *societas maris*, que va ser molt utilitzat p.e. en el comerç amb Amèrica (Martínez Shaw, 1981, Peláez, 1978, Bernal, 1993) i s'utilitzava encara al segle XVIII. Consistia en un crèdit per a la compra de mercaderies (o en la cessió de mercaderies valorades), el capital i els interessos d'aquest crèdit només eren exigibles si la nau arribava a bon port. Aquest crèdit assegurat era una forma còmoda per als mercaders, però exigia grans aportacions de capital.

L'assegurança moderna neix a Florència (o com a mínim s'anomena a l'edat mitjana sistema florentí); igual com avui, l'assegurador declara assumir el risc sobre les mercaderies fins a una quantitat fixada i reb per endavant la prima, calculada a partir de l'interès del capital que haurà de pagar si les mercaderies es perden i el risc de que això passi. L'assegurança va ser una primera forma de capitalisme popular: s'obrien subscripcions en les quals cadascú podia participar amb la quantitat que volgués, fins a cobrir el total de la quantitat assegurada. Naturalment era una forma d'inversió molt llaunera, perquè es cobrava per endavant la part corresponent de la prima sense fer res més que declarar-se disposat a assumir un risc hipotètic; i si es diversificaven, com era fàcil, les inversions, el risc real era relatiu, fora dels moments de guerra, que però sovintejaven molt.

Altres formes de crèdit que s'emparentaven una mica artificialment amb les societats eren els emprèstits públics i l'anomenat triple contracte.

Els emprèstits públics van néixer a les ciutats italianes com a préstecs forçats que les autoritats municipals exigien als ciutadans més rics (Ciapelli, 1994). El pagament d'interessos es justificava pel *lucrum cessans*; de fet, com a mínim en els primers moments, els ciutadans defensaven la licitud d'aquests interessos amb l'argument del *lucrum cessans*, donat que es veien forçats a prescindir d'uns diners i també amb l'argument que la taxa era tan baixa que ningú no prestaria voluntàriament a aquest interès. Ho podien haver fet potser amb més fonament encara apel·lant a la *mora*. Encara que les ciutats es comprometien a retornar aquests préstecs, rarament ho feien. A Venècia per primera vegada, els creditors del municipi s'associaren en un *monte* (assemblea dels creditors de la ciutat per a repartir proporcionalment la quantitat que aquesta destinava cada any al pagament d'interessos i de vegades amortització del deute), que acabà convertint-se en un primitiu mercat de deute públic.

L'anomenat "triple contracte" era típic dels països del nord d'Europa. Teòricament era un contracte de comanda, però el soci capitalista quedava apartat del negoci a canvi d'una remuneració fixa pel seu capital. L'esquema era el següent: al contracte de comanda seguia un segon contracte pel qual el soci actiu assegurava el soci capitalista contra la pèrdua de les mercaderies; la prima no era fixa, sinó que pel tercer contracte es pactava en els guanys del negoci menys el 5 % del capital invertit pel soci capitalista. Tots aquests revolts no tenien per tant altra missió que legitimar una pura operació de préstec a interès, però el papa Pius V (1567) la considerà lícita donat que permetia obtenir guanys segurs a persones desvalgudes: vídues, orfes i institucions eclesiàstiques.

Les formes principals i més directes de crèdit que l'església considerava acceptables, per bé que sota moltes condicions i sense que hi hagués unanimitat en el parer dels canonistes, eren la venda a carta de gràcia, el censal i la lletra de canvi. Sobretot la licitud d'aquests dos darreres va provocar llargues i àrdues controvèrsies (Molle, 1954, Hoover, 1957, Ibanès, 1967).

La venda a carta de gràcia, figura encara existent en l'ordenament jurídic català, és una venda que incorpora el dret del venedor a desfer el pacte (pacte de retro o carta de gràcia) si torna el preu cobrat en un termini bastant llarg de temps (fins a 30 anys). En realitat sota la venda a carta de gràcia s'amaga un préstec a penyora viva: el prestador entra en possessió del bé i en frueix mentre no li sigui retornat el capital. Els avantatges eren, per al prestador, l'adquisició d'un bé per un preu més baix que el del mercat: moltes cartes de gràcia no eren exercides mai; també, sovint, la possibilitat d'adquirir un bé en dos terminis, donat que quan el deutor s'adonava de que mai no podria recollir el capital rebut i recuperar així el bé, podia vendre el dret a recuperar, o sigui la carta de gràcia. De fet ni tant sols era necessari que l'adquirent fos el posseïdor: el venedor podia traspasar a un tercer el seu dret a recuperar el bé, però és evident que el posseïdor era el més interessat en consolidar la propietat (Feliu, 1990). Tot i la prohibició, molt antiga, de la penyora viva, la carta de gràcia va ser acceptada pels canonistes sota l'espècie que es tractava d'una venda.

Una cosa molt semblant passava amb el censal. El censal és un contracte de préstec indefinit, a interès fixe, que dona lloc al pagament d'una pensió anual, garantida sobre un bé immoble. Per tant la pensió no és res més que els interessos del capital prestat; l'única diferència amb un préstec normal amb penyora (amb hipoteca) és que no existeix un moment prefixat per tornar el capital, que en realitat pot no ser tornat mai

(García Sanz, 1961). En canvi el deutor tenia el dret, en qualsevol moment, de liquidar l'operació tornant el capital rebut. Això feia el censal menys carregós que un préstec a termini fix, però no el lliuraria de la condemna eclesiàstica del préstec a interès.

L'escapatòria ve per una altra banda: teòricament el censal era una venda, la venda del dret a rebre una pensió, una quantitat anual, a canvi d'una quantitat pactada i del dret de retrovenda (el retorn del capital), que atança el censal a la carta de gràcia. Com diu García Oliver (1997), les ordes mendicants van necessitar tot el sabó teològic per netejar el censal de la sombra de mer préstec i com a tal d'usurari; encara que el sabó necessari era més aviat jurídic: tot allò que es pogués cobrir amb el mantell d'una venda gaudia de la permissivitat que es negava al crèdit. L'argument és d'una finura digna d'esment: el censal no és considerava com el canvi d'una moneda actual contra una moneda a tornar més tard, sinó l'intercanvi de dos béns actuals: la moneda contra el dret de percebre moneda, o sigui contra la pensió anual: aquest va ser l'argument utilitzat per Inocenci IV per afirmar la licitud del censal.

En la benedicció eclesiàstica del censal hi té segurament molt a veure el fet de que es tractava d'una renda, o sigui de la forma d'ingrés considerat més noble pels feudals. De fet les institucions eclesiàstiques van ser les grans acumuladores de censals, entre altres raons perquè molts dots de frares o monges o moltes fundacions de misses, funerals, beneficis eclesiàstics etc. es feien amb el mandat exprés de que el capital seria invertit en censals i la pensió d'aquests seria el que havia d'assegurar el manteniment de les persones o l'execució de les cerimònies a que es destinava. Ara comencem a conèixer la punta de l'iceberg d'aquesta acumulació de censals eclesiàstics, estudiats entre altres per Tello, Ferrer i Passola. Apart d'això, els censals van ser també els instruments més utilitzats per obtenir crèdit a llarg termini (per comprar una terra o millorar-la, per exemple) i també va ser la forma normal de l'endeutament municipal (deute perpetu) (Sánchez, 2003). El dret a percebre la pensió podia ser llegat i per tant aviat va començar a ser venut.

Les discussions entorn al censal, tot i importants, no van ser gran cosa si les comparem amb les que va provocar la lletra de canvi.

La lletra de canvi neix d'una constatació i d'una necessitat: la constatació que mentre les mercaderies han de viatjar forçosament i per tant cal pagar el cost del transport, el diner no necessàriament ha de ser transportat: es pot transferir, i al mateix temps canviar la moneda, a un cost molt més baix. A aquests dos aspectes se n'hi ajunten d'altres tant o més importants: la necessitat de disposar de monedes diferents

segons els llocs, la convenença de disposar de crèdit i el fet que aquesta forma de crèdit fos considerada lícita per l'església. Perquè? Perquè no es tractava d'un guany fixe, d'un tant per cent, sinó d'una quantitat variable, que depenia de l'evolució de la cotització de les monedes.

La lletra de canvi té un precedent clar en l'*instrumentum ex causa cambii*, una acta notarial per la qual s'ordena un pagament (Conde, 1993). Tècnicament són iguals, però la lletra és més ràpida i més barata. Centrant-nos en la lletra de canvi, l'església, a pesar de les discussions sobre quina tipologia de dret romà cal aplicar-li, considera que es tracta d'un instrument comercial lícit sota certes i complexes condicions (Molle, 1954). La principal, que sigui realment una lletra de gir i canvi, o sigui, que el pagament final es faci en un altre lloc i en una moneda diferent d'aquella en la qual s'han rebut els diners. Naturalment la *distantia loci* implicava necessàriament un lapse de temps entre les dues operacions, que és una imposició física i un fet teòricament accessori, però que resulta fonamental perquè la lletra de canvi es converteixi en un instrument de crèdit (Roover, 1953, Vigo, 1997, Ruiz Martín 1993).

Encara que la quantitat de gent que entenia aquests mecanismes i que intervenia en el mercat de lletres de canvi no era massa elevada, es produïen una gran quantitat de transferències i saldos: el gran comerç funcionava pràcticament sense trasllat de diner, fet molt important, perquè la moneda tendia a ser més aviat escassa.

Mentre la lletra es mantenia en aquests paràmetres, l'església no hi tenia res a dir. Però aviat es van començar a inventar negocis financers més complexos (l'enginyeria financera no és pas d'ahir!), que igualment tenien com a base la lletra de canvi, i que l'església considerava il·lícits (Ruiz Martín, 1993; Vigo, 1997). En primer lloc eren considerades il·lícites totes aquelles lletres en que no es mantenia la diferència de lloc i de moneda. Que no hi pogués haver lletres locals només privava d'un instrument de crèdit; que no es pogués girar sense canvi de moneda, era molt més molest: teòricament es podia girar de Barcelona a València, que tenien monedes diferents, però no de Sevilla a Burgos, que tenien la mateixa moneda. L'única solució lícita, que però encaria la transmissió, era operar p.e. a través de Lisboa, amb dues lletres: una de Sevilla sobre Lisboa i una altra de Lisboa sobre Burgos. Però si no hi havia contrapartides comercials que ho justificuessin, això doblava les despeses de l'operació. Tanmateix, alguns moralistes com Francisco de Vitoria o Melchor Cano, van acabar acceptant la licitud del gir sense canvi de moneda (Vigo, 1997).

Les pràctiques més perseguides eren però unes altres, com la *ricorsa*: d'acordador i prenedor, aquest darrer emetia una lletra contra un pagador en una altra plaça, el qual es negava a pagar la lletra dient que no tenia cap deute amb el tirador. La lletra era protestada i la quantitat que havia de ser pagada, més les despeses de l'operació, més el nou canvi favorable al tirador (l'antic beneficiari) eren objecte d'una nova lletra en la qual el primitiu tirador resultava pagador en benefici de l'anterior donador. I si el pagador no podia tornar el crèdit, que constituïa la base de l'operació, es tornava a començar (Martínez Ruiz, 2002). Aquesta pràctica va ser un eficaç instrument de ruïna per a la monarquia espanyola.

En definitiva, en llenguatge actual, era una pilota, que permetia al lliurador primitiu disposar dels diners mentre la lletra anava i venia. L'operació en sí no estava prohibida (el pagador podia haver tramés mentrestant una lletra en favor del tirador i per tant tenir raó quan deia que no li devia res), però es considerava que l'operació era pecaminosa si es feia a consciència de que la lletra seria retornada.

Pitjor era encara el canvi sec, en el qual la segona plaça era virtual: simplement es deixava passar el temps normal d'anada i tornada de la lletra abans de presentar-la al cobrament (Ruiz Martín, 1993). Igualment estava prohibit *atrançar ferias*, o sigui pactar el pagament no per les primeres fires sinó per fires més llunyanes. També aquí el problema radicava en la intenció: si el pagador es trobava en la impossibilitat de fer front a la lletra, podia "pagar" amb una altra lletra en sentit contrari, evidentment encarida; la transgressió no estava en el fet, sinó en la idea d'utilitzar aquest mecanisme com a generador de crèdit.

La legislació eclesiàstica sobre els canvis lícits i il·lícits es deu basicament a Pius V i va ser promulgada el 1571 (Constitució *In eam pro nostro*) (Vigo, 1997). Per a que un canvi sigui real i per tant legal, ha de complir diverses condicions que es poden reduir a dues: 1) que el termini sigui el necessari per a poder dur a terme el trasllat de les lletres i no més, o en cas de fires, que venci a la pròxima fira; en especial es prohibeix oferir qualsevol quantitat adicional a canvi d'endarrerir el pagament de la segona lletra. I 2), que en cap cas es pacti interès, ni tant solament en cas de pagament endarrerit; la remuneració dels banquers participants només és lícita si està sotmesa a risc.

La pràctica acceptada era molt més oberta, amb gran escàndol d'alguns eclesiàstics. Per exemple, a final del segle XVI i començament del XVII, a València s'acostumava a girar "en sec" sobre Medina del Campo, indicant ja en el document a

quin canvi haurien de tornar els diners de Medina: era una operació doblement fraudulenta, perquè es tractava de la simple fixació d'interès, però a més a més, perquè les fires de Medina feia anys que no es celebraven (Ruiz Martín, 1993). Pitjor era encara el cas català: una comissió de mercaders i membres del Concell de Cent es reunien en una estança de l'Ajuntament i enviaven a cercar al Vicari general perquè els alcés l'excomunió imposada sobre aquestes pràctiques. A continuació, fixaven el canvi a que tornarien els diners de la fira de Perpinyà: però la moneda de Perpinyà era moneda catalana i sobretot, mai no hi va haver fires financeres, a Perpinyà!

Amb això hem acabat aquesta ràpida revisió dels instruments creats pels comerciants per agilitzar els seus negocis i a la vegada fer compatible la inversió financera amb la prohibició eclesiàstica de la usura.

L'abrogació de la doctrina sobre la usura

El seguiment de la lletra de canvi ens ha fet avançar massa en el temps. De fet, abans que la doctrina eclesiàstica sobre canvis fos fixada a finals del segle XVI, la doctrina sobre la usura havia començat a ser discutida. En primer lloc en el món catòlic, a la segona meitat del segle XV, amb una excepció important, els monts de pietat; i al segle següent, d'una manera definitiva a gran part d'Europa, amb la Reforma Protestant (Gelpí i Julien-Labruyère, 1998; Sidney i Sylla, 1996).

Els monts de pietat van néixer a l'Itàlia central. Bernardí de Siena i el seu deixeble i continuador Antoní de Florència, arquebisbe d'aquesta ciutat, que era a l'època el principal centre bancari europeu, van modificar la doctrina ortodoxa, fixada per Tomàs d'Aquino. En realitat venien a dir tot el contrari que aquest, però ho van saber vestir com un complement de la doctrina tomista. El seu argument és molt senzill: la moneda pot donar fruits legítims quan és fecundada per la indústria humana. Així s'aconseguia distingir el crèdit al consum, en el qual el diner es consumeix i per tant resulta usurari demanar més diner que el prestat, i el crèdit financer, demanat amb la intenció d'obtenir uns guanys dels quals era lícit que participés el propietari del capital. Les idees de Sant Bernardí i Sant Antoní no van ser condemnades, fos perquè els temps estaven canviant o perquè la seva conseqüència, la fundació dels primers Monts de Pietat, es va revelar com a sumament beneficosa. Però el que podia haver estat doctrina general, cosa que hauria estalviat molts mals de cap, va quedar gairebé arraconada com una excepció al servei d'una institució caritativa.

El Mont de Pietat és una institució benèfica destinada a concedir préstecs a baix interès; el capital prové de donatius o dipòsits voluntaris, sempre escassos, i en alguns llocs, com Florència, de préstecs forçats dels jueus a canvi del permís per a continuar actuant; però molt aviat els Monts van començar a acceptar dipòsits remunerats a un interès baix. Els crèdits es feien contra penyora, a un interès molt més baix del que es podia obtenir anteriorment dels prestamistes privats, jueus o no, (6,5 contra més del 30 %) i sobretot a terminis molt més llargs: les prenes depositades podien acabar essent subhastades, però al cap de bastants anys. En principi el préstec es fa lliure d'interessos, però el Mont demana “una almoïna” per les despeses de funcionament, que més tard es transforma directament en un interès-

El primer mont de pietat es va crear a Perusa el 1462 i el segon a Gubbio el 1463; entre els més antics destaca una institució bancària encara existent, el Monte dei Paschi, de Siena (1472), que és a la vegada un Mont de Pietat i una “caixa rural”: avançava també diners als ramaders per a poder arrendar les pastures.

Els Monts de Pietat són una institució promocionada pels franciscans, naturalment amb l'oposició dels dominics. La polèmica va ser molt viva sobretot a Florència, on els primers intents per a crear un Mont de Pietat són de 1473, però va topar amb el front comú dels dominics, que dominaven la Inquisició, i dels grans banquers, encapçalats pels Medici, que dominaven al municipi. Fins que el cop d'estat de 1494, que expulsà els Medici de Florència (tornarien al poder el 1512), va anar seguit de la fundació del Mont de Pietat florentí l'any següent. L'important del Mont de Florència és que va ser el model més seguit (el 1509 hi havia 89 monts de pietat a Itàlia). Els primers monts de pietat cobraven pels seus crèdits interessos que anaven del 5 al 7,5 %, acceptats pel papa Pau II en concepte de despeses de gestió. Més endavant (a Florència el 1542) es van començar a remunerar els dipòsits amb un 5 % en concepte de *lucrum cessans*; amb això l'interès dels préstecs va pujar fins al 8 – 10 % i van anar passant del crèdit al consum al crèdit també per la producció i el comerç, primer pels petits artesans i comerciants i a la llarga per a tothom: el Monte dei Paschi de Siena és avui per avui un gran grup bancari. D'Itàlia la institució dels Monts de Pietat va passar a Bèlgica, que el 1618 va prohibir els prestamistes privats i els va substituir per una xarxa de monts de pietat, capitalitzats mitjançant censals al 6,14 %, mentre que els monts prestaven al 15 %, amb l'antuència de l'episcopat belga (Homer i Sylla, 1996).

Tot i la seva importància, els Monts de Pietat són una excepció. El refús de la doctrina eclesiàstica sobre el crèdit i la usura i la substitució per una doctrina nova es va

produir als països on va triomfar la reforma protestant. No tant amb Luter, que en aquest punt es mostra en els primers temps com un canonista rigorós, que no acceptava els subterfugis que, com el *damnum emergens* o els censals permetien que determinades formes de préstec a interès no fossin considerades usuràries; tanmateix més tard acabaria dient que era una qüestió que havien de legislar les autoritats civils i distingint entre l'interès moderat, que considerava lícit, i la usurari. De resultes de tot això, la dieta imperial de Regensburg (1541), on assistiren catòlics i protestants, decretà la licitud dels préstecs al 5 %; Anglaterra i Dinamarca prengueren gairebé immediatament decisions semblants.

El verdader trencament no el representen però Luter i els seus seguidors, sinó Calví. Si l'església catòlica estava ancorada en el feudalisme, Calví predicà una religiositat pròxima a les preocupacions i els interessos de la burgesia urbana, amb més implicació encara que la de l'església catòlica pel feudalisme. Per començar Calví trenca amb la idea medieval de la "justa mesura", la idea de que cadascú ha de guanyar per a viure dignament segons el seu estament social i respectant la jerarquia estamental, i que voler guanyar més i ascendir socialment era reprensible. Ben al contrari, Calví introdueix la mentalitat burgesa: enriquir-se no és pecat, ben al contrari; el que és pecat és, per una banda no treballar i, per l'altra, fer mal ús de la riquesa. El treball va passar de ser considerat un càstig pel pecat original (de fet haver de treballar era el que la noblesa, la casta militar, considera més indigne), a ser una obligació i un acte pietós, lloable per la comunitat i agradable a Déu. Calví va portar tan enllà aquesta lògica que arriba a afirmar que l'única obra pietosa és l'èxit en el treball i els negocis, que la riquesa és senyal de predestinació (Homer i Sylla, 1996).

Pel que fa a la doctrina sobre el crèdit, es desentèn de doctrinarismes i formalismes i va al fons real de la qüestió: pagar interessos per disposar dels diners d'un altre és tan lícit com pagar un arrendament per disposar de la terra o de la casa d'un altre. El pecat, la usura, no estava en el préstec, sinó en tot cas en l'exigència d'un interès excessiu.

El resultat de la difusió d'aquestes idees en el món protestant, o per dir-ho millor, l'abolició de la condemna contra el préstec a interès, va tenir com a conseqüència pràctica que aumentés el capital disponible per a ser prestat i que es pogués obtenir crèdit a interessos molt més baixos.

En els països catòlics la doctrina oficial continuava essent d'oposició a la remuneració del diner a causa del pas del temps, però les excepcions, com hem vist es

van anar engrandint. De fet, tot i mantenir els principis, el “bon” exemple dels països protestants va anar penetrant insidiosament també en els països catòlics, sobretot en els grups més lligats al món comercial i financer. A pesar de que el concili de Trento (1545-1564) manté la consideració tradicional d’usura per a qualsevol préstec a interès i l’equipara al robatori, la remuneració del crèdit era correntment admesa, així com la remuneració dels dipòsits bancaris: a Barcelona, en documents del Consell de Cent, en documents oficials per tant, es parla repetidament de l’interès mercantil, que és del 10 %: a la pràctica, com en els països protestants, es distingeix entre l’interès lícit i la usura no per distincions intrínseques, sinó per la taxa d’interès exigit.

De tota manera, l’església catòlica mantindria encara i renovaria la condemna de tot interès com a usurari. Per una banda ho van fer els jansenistes, oposats a la doctrina laxista dels jesuïtes i a la pompa barroca de l’església; d’una altra ho fa el mateix papat amb l’encíclica *Vix pervenit* de Benet XIV el 1745. Però, signe dels temps, l’encíclica suscità una àmplia controvèrsia: la seva finalitat era evitar els abusos del crèdit, però resulta que a Amsterdam, on no hi havia cap altra regulació que la voluntat dels contractants, la taxa d’interès baixava fins al 3 %, mentre que als països catòlics els interessos demanats eren molt més elevats (Homer i Sylla, 1996).

Un altre cop teòric a la consideració de l’interès com a usura prové de Bentham, que el 1787 publicà un tractat provocativament titulat *Defensa de la usura*. El seu pilar argumental és la llibertat humana: si algú accepta pagar un préstec a interès, és perquè n’espera un benefici superior a l’escreix de diners que haurà de pagar (el benefici pot ser simplement no morir de gana). El legislador, que desconeix les necessitats de l’individu no li pot prohibir que pacti lliurement un préstec que necessita, emparant-se en que en pot sortir perjudicat: es pot pensar una crueltat més gran però no una desraó més gran. Des del punt de vista doctrinal, el més important és la definició del préstec com a intercanvi de diner actual per diner futur: és el mateix que fa, i amb la mateixa finalitat, aquell que compra una mercaderia per a revendre-la; no hi ha cap raó perquè una pràctica sigui considerada lícita i l’altra no. I considera que la mala fama dels prestamistes, que sacrifiquen el diner present pel diner futur, prové de l’enveja d’aquells que han sacrificat el diner futur per diner present: els nens que s’han menjat la seva part de pastís reclamen un tros d’aquells que se n’han guardat. Com que aquells acostumen a ser més, els sentiments socials simpatitzen amb el balafiador i veuen malament l’estalviador.

També a França Turgot, partint de la realitat, reclama a finals del segle XVIII la licitud del préstec a interès com una exigència de la bona marxa de l'economia: "Déu no pot haver prohibit una cosa absolutament necessària per a la prosperitat de les societats" i acaba atribuïnt el prejudici dels teòlegs a l'odi popular contra els prestamistes.

Encara que sigui una derivació lateral, és interessant veure com un cop acceptada la licitud del crèdit, aquest comença a ser combatut com a nociu per l'individu i la societat.

Abans de Bentham, Benjamin Franklin havia començat a publicar el 1732 el *Poor Richard's Almanac*, en el que recomanava la contenció en la despesa i les virtuts de l'estalvi, amb sentències com "el deutor és esclau del creditor" o bé "val més anar a dormir sense sopar que llevar-se endeutat".

El que Franklin recomana per moral, per evitar problemes individuals i familiars i ho fa en un moment en que alguns comerciants comencen a concedir crèdit comercial per a estimular les seves vendes i amb elles el consum, Adam Smith ho farà per raons econòmiques: a *La Riquesa de les Nacions*, distingeix tres tipus de riquesa: els béns de consum, que per definició no generen ingressos ni beneficis, el capital fixe, que proporciona guanys sense canviar de mans, i el capital circulant, que només aporta beneficis si canvia de mans. La riquesa d'un país depèn de la seva capacitat de generar estalvi i inversió: com més moderat sigui el consum, major serà la capacitat d'estalvi. Per tant, el malgastador ha de ser considerat un enemic públic (Adam Smith està tirant amb bala contra la noblesa) i l'estalviador com un benefactor social.

La culminació d'aquest raonament és la llei de Say: "l'oferta crea la seva pròpia demanda", per tant el progrés econòmic reclama invertir la proporció de capital més elevada possible. És un bé per la societat, especialment per les classes treballadores, atès que més inversió comporta més llocs de treball.

Aquest panorama idíl·lic és atacat per Sismondi a partir d'una constatació: les crisis econòmiques per excés d'oferta sobre la demanda. L'apropiació del màxim de riquesa pels capitalistes origina un subconsum que els acaba arruïnant de manera que tant dolent és l'excés de consum com la seva restricció. Adverteix però també contra el crèdit al consum i sobretot contra l'endeutament públic: acceptant el crèdit venem una part del treball dels nostres fills.

També Marx concedeix gran importància a la usura; d'una banda, és un arma important en el triomf del capitalisme sobre el feudalisme: la usura permet la

constitució de fortunes al mateix temps que despulla els artesans i pagesos dels seus mitjans de producció. Capitalistes i proletaris queden així davant per davant. Però l'excés de producció sobre la demanda solvent crea les crisis que acabaran ensorrant el capitalisme.

La doctrina oficial de l'església catòlica va ser molt més lenta: fins el 1822 el Sant Ofici (la Inquisició romana, encara existent), no declarà que era lícit reclamar l'interès legal (de fet era una normativa pels tribunals dels Estats Pontificis); però no va ser fins a 1950 que un papa (Pius XII) no va declarar que els banquers es guanyaven honradament la vida!

Bibliografia

BENSCH, Stephen P., "La primera crisis bancari barcelonesa". *Anuario de Estudios Medievales*. 19 (Barcelona, 1989).

BERNAL, Antonio Miguel, *La financiación del a carrera de Indias (1492-1824)*. Sevilla, 1993.

CIAPPELLI, Giovanni, "La fiscalitat urbana a Toscana i a Florència als segles XIV i XV. Fonts i problemes. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, V (Barcelona, 1994).

CONDE Y DELGADO DE MOLINA, RAFAEL, "Tipologia de la documentació canviària medieval". *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 7 (1993).

Constitucions y altres drets de Cathalunya, compilats en virtut del capitol de cort LXXXII. Barcelona, 1704. Reedició, Barcelona, 1973.

FELIU, GASPAR, "Interès compost en un document barceloní de l'any 1011?". *Estudios Històrics y Documentos de los Archivos de Protocolos*, VI (1978).

FELIU i Montfort, Gaspar, *El funcionament dle règim senyorial a l'època moderna: l'exemple del Pla d'Urgell*. Lleida, 1990.

FELIU I MONTFORT, GASPAR, “Activitats econòmiques”. A: SOBREQÜÉS I CALLICÓ, JAUME (dir.), *Història de Barcelona*. Vol. 2. *LA formació de la Barcelona medieval*. Barcelona, 1992.

GARCÍA OLIVER, Ferran, “El censal en el senyoriu de Valldigna (1393-1530)”, *Revista de Historia Medieval* 8 (València, 1997).

GARCÍA SANZ, Arcadio, “El censal”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XXXVII, 4 (Castelló de la Plana, 1961).

GARCÍA SANZ, Arcadio, “Los intereses de los préstamos de los judíos de Vich durante la primera mitad del siglo XIV”, *Ausa*, IV (Vic, 1961-1963).

GARCÍA I SANZ, Arcadi; FERRER I MALLOL, Maria-Teresa, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*. Barcelona, 1983.

GELPÍ, ROSA MARÍA; JULIEN-LABRUYÈRE, F., *Historia del crédito al consumo. Doctrinas y practicas*. Barcelona, 1998.

GOFF, Jacques le, *La Bolsa y la Vida. Economía y religión en la Edad Media*. Barcelona, 1987.

HERNANDO DELGADO, Josep, “De la usura al interés. Crédito y ética en la Baja Edad Media”. *Aragón en la Edad Media. Sociedad, culturas e ideologías en la España bajomedieval*. Zaragoza, 2000.

HOMER, SIDNEY; SYLLA, RICHARD. *A History of Interests Rates*. New Brunswick, ³1996.

IBANÈS, JEAN, *La doctrine de l'église et les réalités économiques au XIIIe siècle*. París, 1967.

MADURELL, José M^a; GARCÍA SANZ, Arcadio, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*. Barcelona, 1978.

MARTÍNEZ RUIZ, José Ignacio, “Mercato creditizio e profitti di cambio per lettera. Le operazioni di cambio con patto di ricorso tra Sviglia e le fiere interanzionale di ‘Bisenzone’ (1589-1621). *Storia Economia* V, 1 (Napoli, 2002).

MARTÍNEZ SHAW, Carlos, *Cataluña en la carrera de Indias 1680-1756*. Barcelona, 1981.

MOLLE, Luciano dalle, *Il contratto di cambio nei moralisti: dal secolo XIII alla metà del secolo XVII*. Roma, 1954.

MUNRO, JOHN H. “The International Law Merchant and the Evolution of Negotiable Credit in Late-Medieval England and the Low countries”. En: PUNCUH, DINO, *Banchi pubblici, banchi privati e Monti di Pietà nell’Europa preindustriale: amministrazione, tecniche operative e ruoli economici. Atti del Convegno. Genova 1-6 ottobre 1990*. Genova, 1991.

PIRON, Sylvain, “Prêts charitables et opérations capitalistes dans l’éthique franciscaine des contrats monétaires”, A: FONTAINE, Laurence, POSTEL-VINAY, Gilles, ROSENTHAL, Jean Laurent, SERVAIS, Paul (eds.), *Des personnes aux institutions. Réseaux de culture du crédit du XVIIe au XXe siècle en Europe*. Lovaina, 1996.

RIERA I MELIS, ANTONI; FELIU I MONTFORT, GASPÀR, “Activitats econòmiques”. A: SOBREQÜÉS I CALLICÓ, JAUME (dir.), *Història de Barcelona*. Vol. 3. *La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*. Barcelona, 1992.

RIERA I VIADER, Sebastià; ROVIRA I SOLÀ, Manuel; MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de; YARZA LUACES, Joaquín (eds.), *Llibre Verd de Barcelona. Edició i estudi del Llibre Verd de Barcelona*. Barcelona, 2004.

ROOVER, RAYMOND DE, *L’évolution de la Lettre de Change XIVe-XVIIIe siècles*. Paris, 1953.

RUIZ MARTÍN, FELIPE, “La plaza de cambios de Valencia (siglos XIV-XVIII)”. En: GARCÍA DELGADO, JOSÉ LUIS (ed.). *Economía española, cultura y sociedad. Homenaje a Juan Velarde Fuertes ofrecido por la Universidad Complutense*. Madrid, 1993.

SÁNCHEZ MARTÍNEZ, MANUEL, *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo xiv*. Barcelona, 2003.

SAROBÉ, I HUESCA, Ramon, *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*. Barcelona, 1998.

SAYOUS, ANDRÉ-E. *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval*. “Estudi introductor” d’ARCADI GARCÍA I SANZ i GASPAR FELIU I MONTFORT. Barcelona, 1975.

UDINA ABELLÓ, A. M., “Els empenyoraments al Pla de Barcelona als segles XI i XII”. A: *Història Urbana del Pla de Barcelona. Actes del II Congrés d’Història del Pla de Barcelona celebrat a l’Institut Municipal d’Història els dies 6 i 7 de desembre de 1985*. Barcelona, 1989.

VIGO, ABELARDO DEL. *Cambistas, mercaderes y banqueros en el siglo de oro español*. Madrid, 1997.